

БОРО МЕРДОВИЋ*

Министарство унутрашњих послова
Београд

ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ**

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 316.811/.815:316.48

Оригиналан научни рад

Примљен: 12.08.2021

Одобен: 24.09.2021

Страна: 185–202

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.3.01

МУЛТИДЕМНЗИОНАЛНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У СРБИЈИ

Сажетак: Насиље у породици са својим различитим манифестацијама и облицима заокупља пажњу научне и стручне јавности, нарочито у последњих неколико декада. Последице које изазива, не утичу само на појединца и његов лични развој већ има вишеструке негативне импликације по ужу и ширу социјалну средину и друштво у целини. Најчешће су жене и деца жртве насиља у породици и у свету се предузимају опсежне мере и мултидисциплинаран приступ како би се насиље у породици предупредило а последице свеле на минимум. Циљ овог рада је да укаже на етиологију и облике насиља у породици са посебним акцентом на насиље над женама и децом. Феномен са озбиљним друштвеним последицама који изазива трауматичне ефекте на нормалан и хармоничан развој деце је насиље над децом које се манифестује кроз два облика: злостављање и занемаривање. Кроз приказ и резултате бројних студија и стране стручне литературе указаћемо на преваленцију појаве. У задњем делу рада указаћемо на негативне импликације злостављања и насиља на психички и физички интегритет жртве, пре свега жена и деце.

Кључне речи: насиље у породици, злостављање, занемаривање, насиље над женама

Увод

Насиље у породици као научни термин се први пут појављује у радовима западних теоретичара 70-тих година прошлог века. Представља феномен у којем један члан породице злоставља и врши насиље над другим чланом породице. Најчешћи облик је насиље над женама од стране мужа, партнера, ванбрачног друга док је други најчешћи облик злостављање и занемаривање деце.

* boro.merdovic@gmail.com

** zdjbelajac@gmail.com

Насиље над женама има дугу историју и нажалост траје до данашњих дана. Представља манифестацију неједнаких односа мушкараца и жена и доминацију над женама од стране мушкараца чиме се спутава њихов пуни развој. Оно што је поразно за данашње друштво је што ова појава и даље има одлике глобалне пандемије и манифестује се свуда у свету и поред опсежне законске регулативе. Насиље над женама и децом представља кршење основних људских права загарантованих међународним конвенцијама и документима. Иако је у већини модерних друштава насиље у породици забрањено и законом инкриминисано реалност указује на чињеницу да је оно евидентније и да има тенденцију сталног раста што се може објаснити и чињеницом да су жртве све више охрабрене да пријаве насиље и да се тамна бројка овог феномена смањује. Насиље у породици има глобалне размере, присутно је у свим друштвима и ниједна земља не може да се похвали чињеницом да је искоренила ову појаву. Једина разлика међу појединим државама је што је у развијенијим земљама законска и правна регулатива подигнута на ниво да се насиље брзо детектује, правовременом реакцијом државних органа адекватно процесуира и смањује последица док је у другим државама услед културолошких, верских и других утицаја насиље над женама и децом остало без реакције државе да заштити жртве. Чињеница је да су се овом појавом бавиле бројне студије али тешко да се могу пронаћи тачни и прецизни подаци о њеној преваленцији. Према појединим студијама, зависно од земље до земље, између 20 и 50 процената жена је доживело неки облик насиља од стране брачног партнера или другог члана породице (World Health Organization, 1996).

У сваком друштву је веома значајно очување здраве породице јер она представља темељ сваког друштва. Проблему насиља у породици се приступало различито у зависности од степена развоја друштва и активности државе, с тим што се породично насиље дуго није сматрало проблемом и што многи чак нису ни знали да постоји. Наиме, доминирало је мишљење да су сва дешавања унутар породице приватна ствар и да, као такво, насиље у породици не представља дело опасно за друштво. У том смислу, често се констатује да насиље у породици прати веома висока тамна бројка, због чега држава предузима одговарајуће мере како би се та тамна бројка смањила а ефикасност откривања и спречавања насиља у породици подигла на виши ниво (Бошковић и Пухача 2019). Закон о спречавању насиља у породици је свакако једна од новина која је допринела ефикаснијој и успешнијој заштити жртава насиља у породици.

Када говоримо о нашој земљи и мерама за спречавање насиља у породици и заштите жртава злостављања, можемо рећи да је у складу и на нивоу законских регулатива развијених земаља запада. Правна регулатива је на завидном нивоу и можемо говорити о кривично правној, прекршајно првеној и породично правној заштити жртава насиља у породици. У последњих неколико година се та регулатива мењала у складу са потребама праксе и допуњавала у циљу побољшања заштите, пре свега, жена и деце. Свакао је најбитнија инкриминација насиља у породици као засебног кривичног дела прописаног у чл. 194 КЗ. Кроз полицијску праксу намеће се још једна врста кривичног дела која је често везана за насиље у породици и односе емотивних партнера а то је кривично дело

Прогањање из чл.138а КЗ. Међутим, према истраживањима домаћих аутора насиље у породици је у порасту и све је бруталније. Најчешће жртве су жене, деца и немоћне особе, што потврђује да је насиље у породици засновано на родној одређености и да је омогућено родном дискриминацијом и недостатком друштвене одговорности за насиље над онима који немају моћ, нити способност да му се одупру. Међу жртвама насиља у породици евидентираним у систему социјалне заштите, жене чине 79,6% жртва. Жене чине 75% оштећених у правоснажно окончаним кривичним поступцима вођеним због кривичног дела насиље у породици, док чак 54% жена живи са неким искуствима породичног насиља током свог живота (Бабовић, Гинић, Вуковић 2010, 89).

Етиологија насиља у породици

Израз „насиље у породици” најчешће се односи на насиље над женама и девојчицама од стране интимног партнера или партнера у ванбрачној заједници и од стране других чланова породице, било да се дешава у кући или изван ње (Ortiz 2016). Насиље у породици се углавном посматра у контексту односа између мушкарца и жене, али се занемарује чињеница да у највећем броју случајева насилним сценама присуствују и деца која обично посматрају насиље или га чују из друге просторије, а понекад и интервенишу како би заштитили слабијег родитеља или затражили помоћ са стране.

Многе међународне организације и феминистички покрети настојали су да укажу на угроженост права жена и на насиље које трпе у породици. Тако је на Светској конференцији о људским правима у Бечу (1993) истакнуто да су права жена и девојчица „неотуђиви, саставни и недељиви део универзалних људских права”. Генерална скупштина Уједињених нација, децембра 1993. године, усвојила је Декларацију о спречавању насиља над женама што представља први међународни инструмент за људска права који се односи искључиво на насиље над женама. Овај документ је постао основа за многе друге акте на међународном нивоу и имплементиран је у многа државна законодавства. Један од темеља спречавања насиља над женама је и Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици тзв. Истанбулска конвенција из 2011 године. У сврху ове конвенције:

- „насиље над женама” означава кршење људских права и облик дискриминације над женама и представља сва дела родно заснованог насиља која доводе до или могу да доведу до: физичке, сексуалне, психичке, односно, финансијске повреде или патње за жене, обухватајући и претње таквим делима, принуду или произвољно лишавање слободе, било у јавности било у приватном животу;
- „насиље у породици” означава свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља до којег долази у оквиру породице или домаћинства, односно између бивших или садашњих супружника или партнера, независно од тога да ли починилац дели или је делио исто боравиште са жртвом.

У нашој литератури се јављају бројне дефиниције насиља у породици. Према једној од њих насиље у породици одређује се као континуирана примена физичке и психичке силе према члановима породице, уз угрожавање и повређивање домена сигурности и односа поверења и испољавање контроле и моћи над члановима породице, без обзира на то да ли је овакво понашање у важећем законодавству предвиђено као кривично дело и да ли је извршилац насиља пријављен органима гоњења (Константиновић-Вилић и Николић-Ристановић 2003, 128). Насиље у породици не представља само акт самог насиља и напада на жену већ и друге облике чињења и нечињења којима се нарушава телесни интегритет и наноси штета психичком, физичко и емоционалном здрављу жртве. У суштини представља такав модел насиља и контроле који истовремено укључује физичко, присилничко и сексуалне насиље, као и разне облике економске зависности (Мршевић 2011, 61). Врло често психичко насиље представља увод у примену физичког насиља, или пак физичко насиље може претходити сексуалном насиљу (Шикман 2021). Поред насиља над женама један од посебних облика насиља у породици је насиље над децом од стране чланова породице где су деца жртве без обзира да ли се насиље над њима врши непосредно или посредно (присуствују догађајима насиља над мајком и сл).

Насиље у породици је мултикаузална појава и не може се говорити о једном фактору који је изазива. Најчешће се ради о сплету бројних негативних чинилаца који погодују јављању насиља у породици без обзира на жртву. Бројне студије и истраживања указују на биолошке факторе као доминантне у одређивању насилничког понашања појединца а самим тим и насиља у породици. Најчешће је насилничко понашање повезано са факторима као што су начин функционисања централног нервног система, ендокрини систем, неуротрансмитери, хромозомске структуре (Raine et al. 1988), повишен ниво тестостерона (Kreuz & Rose 1972). Когнитивни и афективни фактори ризика за злостављање и занемаривање укључују низ карактеристика као што су слаб его, ниско самопоштовање и пребацивање одговорности на друге за своје проблеме. Фактори ризика повезани са насиљем у породици могу се тицати саме личности појединца, његове породице или уже и шире социјалне средине. Према резултатима бројних истраживања одлике појединца као што су низак ниво образовања, непосредна и посредна виктимизација насиљем у детињству, асоцијална личност, депресија (Pan et al. 1994), прекомерна употреба алкохола, наркоманија, фрустрације, неповерење, љубомора, позитивни ставови о родној неједнакости и решавању проблема насиљем, представљају факторе ризика за насиље у породици. Психолошки проблеми појединца и менталне болести су један од фактора који је често истраживан у студијама о насиљу у породици. У неким од тих истраживања издвојила су се четири психолошка синдрома који доприносе вршењу насиља мушкараца над женама и то: депресија, посттрауматски стресни поремећај, гранични поремећај личности и злоупотреба психоактивних супстанци (Riggs et al. 2000).

Афективни фактори ризика за злостављање и занемаривање деце укључују узнемиреност, фрустрацију, депресију, усамљеност, тескобу и љутњу

(Бјелајац и Мердовић 2019, 198). У једном од истраживања које је обухватило 39 фактора ризика, родитељска „љутња” је била најдоминантнији фактор ризика за физичко злостављања деце (Stith et al. 2009, 21). Иако већина злостављача нема менталне поремећаје, многи типови психопатологије, укључујући поремећаје личности (гранични поремећај личности, нарцисоидни и биполарни поремећај личности), повезани су са повећаним ризиком од проблема у родитељству а самим тим и злостављањем и занемаривањем деце. Други фактор са великим утицајем је породични стрес. Незапосленост, финансијски проблеми, низак друштвено-економски ниво, постојање неприкладног животног окружења, професионално незадовољство, постојање детета са посебним потребама у породици (Bottom and Lancaster 1981) су фактори ризика у развоју и одржавању насиља у породици. Фактори који повећавају ризик за насиље у породици, злостављање и занемаривање деце, су породице којима недостају економски ресурси, имају велики број чланова, неодговарајуће животно окружење, честе брачне несугласице, висок ниво вербалног и физичког конфликта у породици, социјална изолација и недостатак породичне кохезије. Према бројним истраживањима веома значајан ризико фактор злостављања и занемаривања деце је злоупотреба алкохола, дрога и психоактивних супстанци родитеља. Прекомерна потрошња алкохола и других дрога идентификован је као фактор који генерише насилно понашање мушкараца над женом и децом (World Health Organization 1996). Уколико је већи број ризико фактора и стресора које осећају и доживљавају чланови породице тако се повећава вероватноћа за испољавање насилничких образаца понашања у породици. Готово у свим истраживањима која су рађена код нас и на међународном нивоу добијени су подаци који показују високу корелацију између конзумирања алкохола и ПАС и насиља у породици. Према студији аутономног женског центра (2005) у 23,8% случајева испитанице су навеле да је пијанство партнера разлог за физичко насиље док друго истраживање потврђује да употреба алкохола повећава насилничко понашање партнера и представља услов за физичко насиље (Марчета-Младеновић 2013). Један од фактора ризика представљају научени обрасци понашања односно трансгенерацијско преношење одређених облика понашања. Лична историја злостављања родитеља повећава ризик од злостављања сопствене деце. 80-90% родитеља злостављача доживело је неки облик злостављања док су били деца а одрасли који су били злостављани у детињству имају већи ризик од злостављања или занемаривања сопствене деце (Paulsen 2003). Многа истраживања показују да су мушкарци који су учинили насиље над својим партнеркама, доживели насиље у примарним породицама, било као сведоци насиља оца над мајком, било као жртве насиља над децом и да научене обрасце понашања примењују у својим социјалним односима. Према истраживању виктимолошког друштва Србије 31,6% насилника је имало очеве који су били насилни према њиховим мајкама, а 31,2% су били директне жртве физичког насиља у својим примарним породицама. Не значи да ће свака особа која је претрпела насиље постати насилник, неки ће моћи да интегришу трауматична искуства. Заштитни фактори, као што су постојање партнера који пружа подршку, стална друштвена подршка, лична равнотежа, интегрисана

личност, имају важну улогу која ће омогућити „прекидање” круга злостављања (Cicchetti and Valentino 2006).

Однос између насиља у породици и недостатка ресурса и економске зависности жене у породици је кружан. С једне стране, претња и страх од насиља наводе жене да траже посао и присиљавају их да прихвате ниско плаћене послове код послодавца који их могу експлоатисати на све начине, док са друге стране, недостатак економске независности не даје жени моћ да побегне из такве везе. Економска независност жене, према појединим ауторима може бити и ризико фактор за испољавање насиља од стране емотивног партнера. Оваква ситуација код мушкараца изазива губитак ауторитета и моћи што може бити узрок насиља над женама (Schuler et al. 1996). Из свега наведеног можемо извести закључак да постоји низ социјалних фактора који доприносе насиљу у породици и могу се груписати у следеће категорије: културни, економски, правни и политички. У овим категоријама дефинисани су и поједини ризико фактори (Golu 2017, 38):

Културни фактори:

- Одређивање родних улога
- Вера у супериорност мушкараца
- Вредности које мушкарцима нуде право на „власништво” над женама
- Дефинисање породице као окружења у коме мушкарац има контролу
- Традиције везане за брак
- Перцепција насиља као метод решавања сукоба

Економски фактори:

- Економска зависност жена
- Ограничен приступ кредитним канцеларијама
- Дискриминација у погледу поделе имовине
- Ограничен приступ тржишту рада
- Ограничен приступ образовању и медицинском систему

Правни фактори:

- закони који не подржавају права жена
- Закони о разводу и старатељству над дететом

Политички фактори:

- Ретко се расправља о насиљу над женама
- Породица има приватни карактер и држава се не може мешати
- Женске политичке организације немају исту моћ као мушке политичке организације

У последњих скоро две године сведоци смо једне од највећих пандемија која је погодила човечанство, COVID-19. Пандемија је имала глобални утицај на функционисање свих земаља света. Поред изузетно негативних последица по здравље појединца и великог броја смртних случајева негативно је утицала и на понашање и функционисање појединца и друштва у целини. Наметнула је низ ограничења у кретању, раду, функционисању, дружењу и задовољењу ос-

новних потреба човека. У тако измењеним и наметнутим околностима дошло је и до дисфункционалности породице као и повећања случајева насиља у породици. Фактори попут друштвене изолације, затварања многих школа и предузећа, ограничење и забрана путовања, незапосленост и финансијски проблеми доводе до значајаног психолошког стреса, насиља у породици и свеукупно негативаног утицаја на породично благостање и односе (Campbell 2020). Према Светској здравственој организацији, извештавање о насиљу над женама и даље је ретко; међутим, статистички извештаји земаља попут Кине, Велике Британије, Сједињених америчких држава и других земаља указују на пораст случајева насиља у породици од појаве COVID-19, тако да се у извештајима о насиљу у породици повећава за 30% у Француској, 40 - 50 % у Бразилу, а такође су повећале стопе у земљама попут Италије, Шпаније и Ирана (Sharifi & Latifnejad 2020).

Као што видимо, насиље у породици је друштвена појава која изазива велике последице по појединца и друштво и узрокована је низом индивидуалних и социјалних фактора који у садејству доводе до испољавања насиља према члановима породице, најчешће женама и деци.

Облици насиља у породици

Насиље у породици, у смислу Закона о спречавању насиља у породици у чл. 3. је дефинисано као акт физичког, сексуалног, психичког или економског насиља учиниоца према лицу са којим се учинилац налази у садашњем или ранијем брачном или ванбрачном или партнерском односу или према лицу са којим је крвни сродник у правој линији, а у побочној линији до другог степена или са којим је сродник по тазбини до другог степена или коме је усвојитељ, усвојеник, храњеник или хранитељ или према другом лицу са којим живи или је живео у заједничком домаћинству. Овако широка дефиниција је наишла на бројне критике научне и стручне јавности. Међутим, сама њена ширина омогућава примену свих мера у циљу ране детекције и правовременог реаговања на испољене облике насиља у породици и заштити жртве. Ако узмемо у обзир жртве насиља у породици онда су најдоминантнији насиље над женама и насиље над децом. Код насиља над децом испољавају се злостављање и занемаривање као посебан облик насиља. Међутим ако као критеријум узмемо начин извршења, у литератури се најчешће истичу следећи облици насиља у породици: физичко насиље, психичко насиље, сексуално насиље и економско насиље.

Физичко насиље је најдоминантнији облик насиља у породици. Према резултатима бројних студија распрострањеност физичког насиља у свим деловима света је у порасту и креће се између 20% и 50% испитиваног узорка (Светска здравствена организација, 1996). Веома мало је података који говоре о психичком и економском насиљу док се сексуално насиље најчешће јавља као пратећи облик физичког насиља и у највећем броју случајева је повезано и са психичким насиљем без обзира да ли су жртве жене или деца. Према резултатима истраживања реализованог у нашој земљи у узорку од 700 жена свака

трећа је изјавила да је жртва неког облика физичког, а свака друга – психичког насиља у породици (Николић–Ристановић 2002, 13). У истраживању које је обухватило узорак од 300 случајева породичног насиља у временском периоду од 1995. до 2005. године 97,7% жртва претрпело је неки вид физичког насиља (Антовић и Стојановић 2017). Када је реч о страним студијама у Табели 1. су приказани резултати из различитих земаља у свету које говоре у прилог томе да је физичко насиље над женама доминантан облик насиља у породици и да је повезан са другим облицима насиља. Физичко насиље је најочигледније, док су остали облици злостављања мање видљиви, али, неретко, и са већим последицама по жртву. Документовано физичко злостављање подразумева доказе физичких повреда (модрице, преломи костију, опекотине и сл.) и најчешће представља један од необоривих доказа у предметима који су процесуирани према тужилаштву од стране полиције.

Табела 1.

Земља	Резултати истраживања
Канада	29% репрезентативног узорка од 12.300 жена пријавило је да их је садашњи партнер или бивши партнер физички злостављао, од 16. године.
Јапан	1993. године 59% од 796 жена пријавило је да их је партнер физички злостављао.
Нови Зеланд	20% од 315 жена пријавило је да их је партнер физички злостављао
Велика Британија	1997. године 25% од 1.500 жена пријавило је да их је партнер физички злостављао.
САД	28% репрезентативног узорка жена поменуло је барем једну епизоду физичког злостављања од стране партнера
Русија	Према истраживању које је обухватило 174 дечака и 172 девојчице старости између 14 и 17 година, 25% девојчица и 11% дечака је поменуло да су биле изложене нежељеном сексуалном контакту
Кореја	38% репрезентативног узорка жена поменуло је да их је супруг физички злостављао
Индија	1996. године, више од 45% узорка од 6.902 мушкараца признало је да су физички злостављали своје жене
Тајланд	20% узорка од 619 мушкараца признало је да су њихове жене барем једном физички злостављане током њиховог брака
Египат	35% репрезентативног узорка жена поменуло је да их је супруг физички злостављао.
Естонија	1994., у истраживању од 2.315 жена, 29% оних између 18 и 24 године старости плаши се насиља у породици, а то се повећава са годинама, погађајући 52% жена старијих од 65 година
Пољска	У једном истраживању из 1993. године, 60% разведених жена споменуло је да су их мужеви физички злостављали, а 25% њих је пријавило поновљено насиље

Када говоримо о физичком насиљу над децом често се срећемо са проблемом културолошке природе где физичко кажњавање деце у „васпитне сврхе” наилази на друштвено одобравање. Овакав чин ударања у сврху васпитања је предмет многих дискусија. Негде можемо срести тумачење да ударање до неке „разумне” границе које не оставља модрице и физичке повреде на телу не треба сматрати злостављањем. Други истраживачи сугеришу да чак и ако ударање не доводи до озбиљних физичких повреда, то често доводи до озбиљне психолошке штете, других облика породичног насиља и међугенерациског насиља (Whitney et al. 2006, 332). За физичко насиље се често везује и употреба оружја или других предмета погодних да се нанесе телесна повреда (нож, пиштољ, секира, мотка, палица) Оружје или оружје се користи за претње али нажалост има случајева и када се употребљава што изазива озбиљне телесне повреде на жртви а некада и фаталан исход односно убиство жене или детета.

Сексуално насиље представља најтежи облик насиља који жена може доживети, нарочито уколико се дешава у породици а често је праћен физичким злостављањем и психичким малтретирањем. Ову појаву је тешко идентификовати и пратити јер се обично за неке случајеве сазна тек неколико година од када су се десили, када жртва оде од злостављача и ослободи се стега у којима је била док је боравила у породици. У већини земаља сексуално злостављање и силовање од стране мужа се не сматра као кривично дело и недозвољено понашање. Такође, у многим друштвима жене не сматрају присилне сексуалне односе са својим партнером силовањем. Полази се од претпоставке да, након склапања брака, муж има право на неограничен сексуални однос са својом женом без обзира да ли примењује силу или она није пристала на то. Истраживања у многим земљама показују да је између 10% и 15% жена пријавило да су их мужеви присилили на сексуалне односе (Heise et al. 1994) Сексуално насиље подразумева сваку повреду полне слободе и полног морала, као и сваки вид деградације и понижавања на сексуалној основи, силовање и подстрекивање на сексуални однос (Почуча 2010). Најчешће је повезан са инцестом и са сексуалним злостављањем у детињству од стране крвног сродника или особе која је блиска породици и у коју жртва има поверење. Сексуално злостављање представља једну од табу тема о којој се јавно врло ретко говори и која, када се појави неки случај у медијима, изазива згражавање и осуду јавности. У партнерским односима, нарочито у браку, сексуално насиље је дуго остало непознато зато што се традиционалним васпитањем није подржавала индивидуализација жене у браку, па је било нејасно где престаје њена брачна обавеза, тј. шта су њене потребе и жеље (Пејак-Прокеш 2006, 54). Осим физичких повреда много теже психичке повреде жртве које имају за последицу депресију и страх, регресивно понашање и понашање на сопствену штету, као што је повлачење у себе, одавање алкохолу или дроги, когнитивни поремећаји, односно губитак поверења, самопребацавање, па чак и самоубиство (Жилић и Јанковић 2016). Сексуално злостављање деце је један од најтежих облика злостављања и насиља које се дешава у породици и везан је најчешће за инцест. И последице по децу су најтеже у овим случајевима и могу имати трајан утицај на развој жртве и њено психо-социјално сазревање. Сексуално злостављање може код детета

изазвати негативна мишљења о себи, депресивно расположење, осећај кривице и беспомоћности (Golu 2015) У истраживањима и литератури у Америци се користи дефиниција која је прописана у члану 6. The Child Abuse Prevention and Treatment Act (САРТА) у којем се под сексуалним злостављањем подразумева низ дела која се обављају над дететом или у присуству детета (додиривање и љубљење дечијих гениталија, приморавање детета да додирује гениталије злостављача, пенетрација, инцест, сексуални однос, силовање, обљуба, орални секс, излагање детета гледању сексуалног чина и порнографије одраслих, присиљавање детета да се свуче, сексуална експлоатација, наговарање и привлачење деце да се пријаве или користе интернет портале и изворе са порнографским садржајем, намамљивање деце путем интернета на сексуалне састанке, дечија проституција, коришћење деце у производњи порнографије) (McClennen, 2016). Чин злостављања одређен је разликама у моћи између детета и злостављача. Дете не треба да реагује на одређени начин да би дело било неприкладно и реакција детета не оправдава дело и понашање злостављача (Бјелајац и Мердовић 2019). Говорећи о сексуално злостављању деце најчешће мислимо на инцест. С обзиром да је у већини земаља табу тема, инцест или сексуално злостављање деце и адолесцената у породици један је од најмање видљивих облика насиља. Будући да злочин углавном чине отац, очух, деда, брат, ујак или други мушкарац близак породици, права детета се обично жртвују ради заштите породичног имена и одрасле особе која је починила злочин.

Психичко насиље и са њим често везано емоционално насиље је облик насиља који је тешко уочити а још теже квантитативно изразити кроз истраживања и студије. О овој врсти насиља има најмање података али је чињеница да готово увек прати и физичко и сексуално насиље. Према појединим истраживањима, особе које су претрпеле емоционално и психичко злостављање или су живели под психичком тортуром у породици су изјавили да је такво злостављање много теже поднети од физичког. Психичко злостављање најчешће доприноси стресу и другим последицама по психичко здравље жртве које могу жртву навести на самоубиство или његов покушај. У студијама спроведеним у Сједињеним Државама утврђено је да постоји јака корелација између емоционалног и психичког злостављања и покушаја самоубиства и тај проценат се креће између 35-40% (Back, Post and D'Arcy, 1982). Жена која је емоционално злостављана показује 12 пута већу вероватноћу да изврши самоубиство од жене која није изложена таквом злостављању (Уједињене нације 1989). Психичко и емоционално злостављање представљају сви поступци који нарушавају психички интегритет жртве. Њега представљају поступци као што су вређање, понижавање, омаловажавање, ограничавање кретања и контакта са другим људима, уцењивање и претње одузимањем детета и избацивање из куће, сваки вид испољавања доминације над женом, буђење у току ноћи, контрола кретања, одређивање начина понашања и облачења и сл.

Под психичким насиљем над децом се подразумева такав однос или понашање родитеља којима се запоставља, угрожава, потцењује, вређа или вербално напада личност малолетника и испољавају негативна осећања или се оно лишава подршке (Милосављевић 1998, 43). Емоционално злостављање је сваки

став или понашање, као и изостављање ставова и понашања од стране староца који омета дететово бихејвиорално, когнитивно, емоционално или ментално благостање. Ови ставови и понашања укључују вербално злостављање, ментално и психолошко злостављање (McClenen 2016, 26). Најчешћи поступци и облици понашања према деци који се сматрају емоционалним злостављањем су: игнорисање, одбацивање, недостатак љубави, недостатак похвале или позитивног јачања, вика и галама, застрашивање, негативно поређење са другима, омаловажавање, називање детета погрдним имаенима, окривљавање, коришћење екстремних или бизарних облика кажњавања (затварање ормара, везивање за столицу) и сл. (Бјелајац и Мердовић 2019).

Кратко ћемо се осврнути на везу између психолошког и физичког насиља. Неминовно је да она постоји али често се води полемика да ли физичко насиље изазива и психичко или је можда психичко насиље предиктор физичког насиља. Већина истраживања о психичким последицама насиља у породици спроведена је на узорцима у којима је присутна и тешка физичка агресија (Follingstad et al. 1990). Мало је истраживања о јединственим последицама психичког или физичког злостављања на жртве. Неки истраживачи су пронашли доказе да је психичко насиље претеча физичког насиља (Murphy & O'Leary 1989). На основу сажимања резултата бројних студија може се извести закључак који сугерише постојање потенцијално велике учесталости психолошког насиља међу паровима који нису физички злостављани, као и могућност да психолошко насиље може бити маркер будућег физичког насиља.

Посебан облик насиља у породици којем се све више посвећује пажња је **економско насиље**. Огледа се у ускраћивању материјалних средстава и добара члановима породице који су зависни од других чланова породице из било ког разлога. Често је везан са различитим облицима психичког малтретирања и физичког злостављања. Жртве су обично старији чланови домаћинства који због старости нису у могућности да се потпуно самостално брину о себи. Најчешћи облици економског злостављања су узимање пензије или плате, злоупотреба пуномоћја за подизање новца, потписивање докумената уместо старијих чланова домаћинства, становање у њиховој кући без плаћања трошкова, одбијање могућности да се иселе из куће. Када говоримо о економском насиљу над женама најчешће се испољава кроз однос супруга или емотивног партнера који тешко подноси економску надмоћ жене и осећа се инфериорно. Економско насиље се може испољавати у насилном одузимању новца и вредних ствари, контролисању зараде и примања, трошењу новца искључиво за задовољење личних потреба, неиспуњавању обавеза издржавања чланова који нису материјално обезбеђени, у забрани члану породице да располаже како својим тако и заједничким приходима (Почуча 2010). У таквој ситуацији муж присиљава жену да му даје плату или понекад прибегава сили како би приморао своју економски независну супругу да продају своју имовину. Међутим, лош економски положај који женама онемогућава да живе самостално, па чак и када су запослене, значајнији је као препрека напуштању насилника него као фактор који доприноси самом насиљу (Николић Ристановић 2008).

Консеквенце насиља у породици на жене и децу

У многим истраживањима која су раније реализована проблеми насиља у породици и злостављање и занемаривање деце су третирани као засебни и о њима се писало одвојено. Временом су студије показале да су они повезани и да их је немогуће одвојити. Насиље у породици се доминантно третирао као насиље над женама и емотивним партнеркама. Међутим, немогуће је говорити о насиљу над женама у породицама која имају децу а да деца нису претрпела одређени вид насиља и да нису у ризику за насиље над њима самима. Без обзира да ли је насиље вршено непосредно над децом или су она присуствовала насиљу над својим мајкама, деца трпе последице које су изузетно негативне по њихов психолошки и социјални развој. Истраживања су показала да проценат породица са истовременим случајевима злостављања деце и насиља у породици варира између 30% и 60% (Edleson 1999), у САД приближно 8775000 деце жртве злостављања, а 2190000 сведока насиља у породици ((Finkelhor et al. 2005) док је у Канади 2009. године стопа злостављане деце и младих у породици била 206 на 100.000 становника. Злостављање у детињству је повезано са широким спектром негативних ефеката који се у каснијим годинама могу појавити код жена, укључујући друштвену изолацију, злоупотребу и зависност од супстанци и спремност да побегну од куће и живе на улици (Bolger & Patterson 2001).

Деца из породица у којима се испољава насиље у породици имају 5-7 пута већу вероватноћу да ће патити од психолошких проблема попут депресије, анксиозности, агресије, несигурности у везивању и ниско самопоштовање, него деца из ненасилних домаћинстава (Sturge-Apple et al. 2012). Злостављање деце или занемаривање, фактор је ризика у емоционалном развоју и успостављању међуљудских односа. Проблеми се могу посматрати као неповерење и сумња, избегавање интимних односа, неадекватно тумачење друштвених односа (Cicchetti and Valentino 2006), негативан утицај на емоционални развој, друштвене вештине, школски успех, когнитивни развој, психичко стање и ментално здравље (Alpert et al. 1997). Поједине студије су показале да насиље у породици повећава ризик за делинквенцију и насилне обрасце понашања, као и нарушене односе са породицом, пријатељима и емотивним партнерима (MacDonell 2012). Због свега наведеног и научно доказане везе између насиља у породици и злостављања деце научна истраживања су усмерена према откривању ризичних фактора и предвиђања злостављања деце и спречавању насиља у породици. Зависност, осетљивост и беспомоћност деце у односу на одрасле њихова потреба за бригом и љубављу, дају простора најближим члановима породице да те потребе злоупотребе и деци нанесу последице које ће их пратити целог живота и које се, нажалост, никада не могу у потпуности елиминисати.

Физичка виктимизација има негативне физичке и психичке последице на жртве. Најчешће се ради о физичким повредана нанетим рукама или неким другим предметом које су лаке за детектовње у медицинским установама у

виду посекотина, одеротина, прелома, подлива, модрица, убодних рана и сл. Поред тога евидентна је и снажна корелација између физичке виктимизације и физичког здравља жртве. Конкретно, физичка виктимизација је повезана са повећањем хроничних болова у организму, гинеколошким проблемима, гастроинтестиналним проблемима (Neroien & Schei 2008), кардиоваскуларним проблемима, проблемима са видом и слухом (Loxton et al. 2006), нутритивним дефицитом и сл.

Иако се релативно мање зна о последице психолошке агресије у поређењу са последицама физичке агресије, постоји значајан број истраживања која документују ове ефекте. Психолошка виктимизација доводи до потенцијално разорних последица по психолошко здравље жртве (Rovi et al. 2010), задовољство односом, физичко здравље и функционисање (мигрена, чир на желуцу, лоше варење, хронична болест (Taft et al. 2006) и когнитивно функционисање (Straight et al. 2003). Жене које су психолошки виктимизирани су више склоне лошим здравственим навикама као што су конзумација алкохола и пушење као и ризичним сексуалним односима (Bonomi et al. 2006).

Угрожавање живота жртве је свакако највећа последица. Свакако су последице по жртву велике и несагледиве а често могу довести и до смртог исхода. Убиство жена или више чланова породице је најдрастичнији случај насиља у породици али најалост присутан и код нас. Међутим, не мора насилник непосредним нападом угрозити живот жене или детета. Некада последица психичког насиља у комбинацији са другим облицима насиља изазивају такве последице код жртве које је наводе на суицид или покушај суицида. Према резултатима истраживања 65% жена жртава насиља су изјавиле да имају дуготрајне последице (Burnette and Cannon 2014, 4) укључујући психолошке последице, посттрауматски синдром, депресију и симптоме самоубиства. Симптомаологија посттрауматског стреса била је честа код жена које су искусиле терор и страх од починиоца, чак и након прекида везе. Потешкоће у самосталном доношењу одлука и несигурност у успостављање нових социјалних и емотивних веза су такође последице које прате насиље у породици.

Закључак

Насиље у породици са својим бројним манифестацијама и облицима има негативне импликације по личност жртве, остале чланове породице али и на друштво у целини. Због свега тога изискује мултидисциплинаран приступ којим ће се предупредити само настајање проблема али и умањити последице већ манифестованог насилног понашања. Права слика насиља у породици је замагљена и нејасна јер је присутна велика тамна бројка случајева злостављања и занемаривања у породици. Непрецизност података евидентна је и због великих варијација у начинима јављања, дефиницијама и истраживачким методама. Евидентно је да су жене и деца најчешће жртве. У породица као темељу и основи развоја сваког појединца, где би сви чланови требали да осећају сигурност, љубав, поверење, заштиту и безбрижност, дешавају се трауматични до-

гађаји који остављају трајне последице по личност њених чланова. Патња најчешће није само физичка већ и психичка. Жене најчешће трпе компликацију свих облика насиља што изазива бројне последице. Оне се осећају безлично, постиђено, нису у стању да доносе сопствене одлуке, да изразе своје мишљење и да заштите себе и своју децу, из страха од даљих последица. Заробљене су у вртлогу културолошких спрега и негирања насиља, позитивних ставова околине према насиљу (то је унутрашња ствар породице), страха од злостављача, физичке немоћи да се супростави насилнику, психичке нестабилности, физичких повреда, и бројних других последица које је спречавају да предузме кораке за излазак из такве ситуације. Стид, страх од штетних ефеката, недостатак информација о законским правима, необразованост и неинформисаност, недостатак поверења у правни систем, као и правни трошкови, чине да жене оклевају у пријављивању инцидента насиља у породици.

Последице које насиље у породици изазива код деце, која могу трпети посредно или непосредно насиље, огледају се у нарушавању њиховог психичког и физичког интегритета. Деца изложена различитим поступцима злостављања имају одложени или недовољно развијен развој физичких, моторичких, језичких и социјалних вештина, такође и поремећаје социјалне везаности, недостатак самопоуздања, високу анксиозност, ниску толеранцију на фрустрације, лош успех у школи, бекство из школе и напуштање школе, депресивне симптоме, антисоцијално понашање које често прелази у делинквентно. Деца често усвајају начин решавања проблема који су научили у породици у сличним социјалним ситуацијама у којима се налазе са својим вршњацима. На тај начин испољавају насиље према вршњацима а касније и у својим породицама. Тако се затвара круг и трансгенерацијско преношење насилних облика понашања. Због свега наведеног неопходно је укључити све релевантне факторе друштва и повезивање свих чинилаца који на било који начин могу допринети правовременој идентификацији и откривању насиља у породици. Неопходно је усклађивати законску регулативу са потребама практичара као и организовати и реализовати већи број истраживања из ове области. И поред протокола о сарадњи између државних органа неопходно је ту сарадњу продубити, интезивирати и са научним институцијама и резултатима истраживања ускладити. Такође је неопходно подржати невладин сектор и организације које се баве заштитом жена, радити на едукацији и оснаживању жена како би на време препознале и пријавиле насиље.

Литература

1. Alpert, Elaine J., Stu Cohen and Robert D. Sege. 1997. "Family violence: an overview." *Academic medicine: journal of the Association of American Medical Colleges* 72, no. 1 Suppl: 3-6.
2. Antović, Aleksandra and Jovan Stojanović. 2017 "Medicolegal characteristics of domestic violence." *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* 145, no. 5-6: 229-233.
3. Bonomi, Amy E., Robert S. Thompson, Melissa Anderson, Robert J. Reid, David Carrell, Jane A. Dimer and Frederick P. Rivara. 2006. "Intimate partner violence and women's physical, mental, and social functioning." *American journal of preventive medicine* 30, no. 6 (2006): 458-466.
4. Bottom, Wayne, and Jeanette Lancaster. 1981. "An ecological orientation toward human abuse." *Family & community health* 4, no. 2 : 1-10.
5. Burnette, Catherine E., and Clare Cannon. 2014. "It will always continue unless we can change something": consequences of intimate partner violence for indigenous women, children, and families." *European Journal of Psychotraumatology* 5, no. 1: 24585.
6. Campbell, Andrew M. 2020 "An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives." *Forensic science international: reports* 2. 100089.
7. Christie, Morag and Adrian Raine. 1988 "Lateralized hemisphere activity in relation to personality and degree course." *Personality and individual differences* 9, no. 6: 957-964.
8. Cicchetti Dante and Kristin Valentino. 2006. *An ecological-transactional perspective on child maltreatment: Failure of the average expectable environment and its influence on child development*. John Wiley & Sons, Inc.
9. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe Treaty Series - No. 210, Istanbul, 11.05.2011.
10. Edleson, Jeffrey L. 1999 "The overlap between child maltreatment and woman battering." *Violence against women* 5, no. 2: 134-154.
11. Finkelhor, David, Richard Ormrod, Heather Turner, and Sherry L. Hamby. 2005. "The victimization of children and youth: A comprehensive, national survey." *Child maltreatment* 10, no. 1: 5-25.
12. Follingstad, Diane R., Larry L. Rutledge, Barbara J. Berg, Elizabeth S. Hause, and Darlene S. Polek. 1990. "The role of emotional abuse in physically abusive relationships." *Journal of family violence* 5, no. 2: 107-120.
13. Golu, Florinda. 2017. "A Multidimensional Perspective on Domestic Violence: Violence Against Women and Child Maltreatment." *Domestic Violence: Prevalence, Risk Factors and Perspectives*: 33-68.
14. Golu, Florinda. 2015. *Handbook of Developmental Psychology. A Psychodynamic Approach*. Iași, Romania: Polirom Publishing.
15. Heise, Lori L., Jacqueline Pitanguy, and Adrienne Germain. 1994. "Violence against women: the hidden health burden." *World Bank discussion papers* 255.

16. Kashani, J. H. and Allan, W. D. 1998. *The Impact of Family Violence on Children and Adolescents*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
17. Kreuz, Leo E., and Robert M. Rose. 1972. "Assessment of aggressive behavior and plasma testosterone in a young criminal population." *Psychosomatic Medicine*.
18. Loxton, Deborah, Margot Schofield, Rafat Hussain, and Gita Mishra. 2006. "History of domestic violence and physical health in midlife." *Violence against women* 12, no. 8: 715-731.
19. MacDonell, Kathleen Watson. 2012. "The combined and independent impact of witnessed intimate partner violence and child maltreatment." *Partner Abuse* 3, no. 3: 358-378.
20. Malone Back, Susan, Robin Dee Post, and Genet D'Arcy. 1982. "A study of battered women in a psychiatric setting." *Women & Therapy* 1, no. 2: 13-26.
21. McClennen, Joan C., Keys, Amanda M., Dugan-Day, Michele L. 2016. *Social Work and Family Violence*, Second Edition: Theories, Assessment and Intervention.
22. Murphy, Christopher M., and K. Daniel O'Leary. 1989. "Psychological aggression predicts physical aggression in early marriage." *Journal of consulting and clinical psychology* 57, no. 5: 579.
23. Nerøien, Astrid Irene, and Berit Schei. 2008. "Partner violence and health: results from the first national study on violence against women in Norway." *Scandinavian journal of public health* 36, no. 2: 161-168.
24. Ortiz, Mitchell. 2016. *Domestic Violence: Prevalence, Risk Factors and Perspectives*. Family Issues in the 21st Century. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers
25. Pan, Helen S., Peter H. Neidig, and K. Daniel O'Leary. 1994. "Predicting mild and severe husband-to-wife physical aggression." *Journal of consulting and clinical Psychology* 62, no. 5: 975.
26. Paulsen, Derek J. 2004 "No safe place: Assessing spatial patterns of child maltreatment victimization." *Journal of aggression, maltreatment & trauma* 8, no. 1-2: 63-85.
27. Riggs, David S., Marie B. Caulfield, and Amy E. Street. 2000. "Risk for domestic violence: Factors associated with perpetration and victimization." *Journal of clinical psychology* 56, no. 10: 1289-1316.
28. Schuler, Sidney Ruth, Syed M. Hashemi, Ann P. Riley, and Shireen Akhter. 1996. "Credit programs, patriarchy and men's violence against women in rural Bangladesh." *Social science & medicine* 43, no. 12: 1729-1742.
29. Sharifi F, Larki M, Latifnejad Roudsari R. 2020 COVID-19 outbreak as threat of violence against women. *JMRH*. 8(3):2376–9.
30. Stith, Sandra M., Ting Liu, L. Christopher Davies, Esther L. Boykin, Meagan C. Alder, Jennifer M. Harris, Anurag Som, Mary McPherson, and J. E. M. E. G. Dees. 2009. "Risk factors in child maltreatment: A meta-analytic review of the literature." *Aggression and violent behavior* 14, no. 1: 13-29. A meta-analytic review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 14, 13 –29

31. Straight, Erin S., Felicity WK Harper, and Ileana Arias. 2003. "The impact of partner psychological abuse on health behaviors and health status in college women." *Journal of Interpersonal Violence* 18, no. 9: 1035-1054.
32. Sturge-Apple, Melissa L., Michael A. Skibo, and Patrick T. Davies. 2012. "Impact of parental conflict and emotional abuse on children and families." *Partner Abuse* 3, no. 3: 379-400.
33. Taft, Casey T., Timothy J. O'Farrell, Sandra E. Torres, Jillian Panuzio, Candice M. Monson, Marie Murphy, and Christopher M. Murphy. 2006. "Examining the correlates of psychological aggression among a community sample of couples." *Journal of Family Psychology* 20, no. 4: 581.
34. Whitney, Stephen D., Emiko A. Tajima, Todd I. Herrenkohl, and Bu Huang. 2006. "Defining child abuse: Exploring variations in ratings of discipline severity among child welfare practitioners." *Child and Adolescent Social Work Journal* 23, no. 3: 316-342.
35. WHO. 2020. COVID-19 and violence against women: what the health sector/system can do.
36. World Health Organization. 1996
37. Бабовић, Марија, Гинић, Катарина и Оливера Вуковић. 2010. „Мапирање породичног насиља према женама у Централној Србији.” *СЗРН, Београд*.
38. Бјелајац Жељко и Боро Мердовић. 2019. Насиље над децом у породици, *Култура полиса*, Институт за Европске студије Београд, Бр. 39, година XVI. 191-202.
39. Бошковић, Александар М., Јасмина Пухача. 2019. „Анализа практичне примене Закона о спречавању насиља у породици, с посебним освртом на примену хитних мера.” *НБП*, 24, 1: 30-48.
40. Жилић, Марија, и Јосип Јанковић. 2016. „Насиље.” *Социјалне теме: Часопис за питања социјалног рада и сродних знаности* 1, 3: 67-87.
41. Закон о јавном реду и миру. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 6/2016 и 24/2018.
42. Закон о прекршајима. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 65/2013, 13/2016 и 98/2016
43. Закон о спречавању насиља у породици. *Службени гласник Републике Србије*, број 94/2016
44. Константиновић-Вилић Слободанка и Весна Николић-Ристановић. *Криминологија*. 2003. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
45. Марчета-Младеновић Елизабета. 2013. *Жене, жртве физичког насиља у партнерској заједници*. Магистарска теза. Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
46. Мршевић Зорица. 2011. *Ка демократском друштву – родна равноправност*. Београд: Институт друштвених наука.
47. Николић Ристановић, Весна. 2008. *Преживети транзицију: свакодневни живот и насиље над женама у посткомунистичком и постратном друштву*, Београд, Службени гласник.
48. Николић–Ристановић, Весна. 2002. *Породично насиље у Србији*, Београд.

49. Пејак-Прокеш, Оливера. 2006 "Family violence." *Гласник Адвокатске коморе Војводине* 78, 1-2: 46-58.
50. Почуча, Милан. 2010. Насиље у породици. *Право – теорија и пракса*, 27(9–10), 49-61
51. Шикман Миле. 2021. Заштита жртава насиља у породици и других облика родно заснованог насиља, *Безбједност, полиција, грађани*, 17(1), 3-23.

BORO MERDOVIĆ

Ministry of Interior

ŽELJKO BJELAJAC

Faculty of Law for Commerce and Judiciary

Novi Sad

MULTIDEMENSIONAL PERSPECTIVES OF DOMESTIC VIOLENCE IN SERBIA

Summary: Domestic violence with its various manifestations and forms has captured the attention of the scientific and professional public, especially in the last few decades. The consequences it causes not only affect the individual and his personal development, but also have multiple negative implications for the narrower and wider social environment and society as a whole. Most often, women and children are victims of domestic violence, and extensive measures and a multidisciplinary approach are being taken around the world in order to prevent domestic violence and minimize the consequences. The aim of this paper is to point out the etiology and forms of domestic violence with special emphasis on violence against women and children. A phenomenon with serious social consequences that causes traumatic effects on the normal and harmonious development of children is child abuse, which manifests itself in two forms: abuse and neglect. Through the review and results of numerous studies and foreign professional literature, we will point out the prevalence of the phenomenon. In the last part of the paper, we will point out the negative implications of abuse and violence on the mental and physical integrity of the victim, primarily women and children.

Key words: domestic violence, abuse, neglect, violence against women